

A jelen korszakról.

Értekezés a philadelphiai kereskedelmi olvasó egylet
előtt

május 11-kén 1841-ben,

Uraim!

Tekintsék ugy e helyen való megjelenésemet, mint kifejezését azon érdekeltségnek, a melylyel hasonló intézmények iránt viseltetem. Én szívemből üdvözlöm ezeket, mint az idők jeleit, mint a nevedő értelmi tevékenység eszközeit. Örvideni fogok, ha részemről egy biztató szóval, vagy baráti közreműködéssel hozzájárulhatok azoknak szilárdításához. Tudom, hogy hasonló társulatok előtt tartott felolvasások felületeseknek tartatnak; de ez engem nem hangol le. Az emberi művek, még a geniusokéi is, nagyon felületesek az igazság megmérhetlen mélységeihez hasonlítva. A kérdés csak ez: képesek-e ezek a felolvasások a lelket újabb tevékenységre ébreszteni? Adnak-e a gondolkozásra új anyagot és felkeltik-e az ismeret utáni vágyat? Én ebben bizonyos vagyok, és ezért, legyen bár a mező kicsiny, örömmel lépek rá. Legyen szabad megjegyeznem, hogy a felolvasásoknak, ha azt akarjuk, hogy hasznosak legyenek, szükségkép nyiltak-, elfogulatlanok- és szabadoknak kell lenniök. A ki szól, szólja azt, a mit gondol; beszéljen udvariasan, de részrehajlatlanul. Közleményeink eredménytelenek maradnak azért, mert félünk, hogy most a többséget, majd a finomult izlést megsértjük. Hatás nélkül beszélünk, mert nem beszélünk mindig meggyőződésből. A felolvasó nem akarja sérteni senkinek érzelmeit vagy előítéleteit; de legelső kötelessége az igazság, s legfőbb ereje abban áll, ha őszintén és bátran nyilvánítja azt, a mit hiszen, és biznia kell hallgatóiban, hogy férfias nyiltságot jó akarattal fogadják.

A tárgy, a melyre figyelmöket felhivom, a jelenkor. Köteteket igénylő nagy tárgy. Egy korszak kifejtésére egy korszak kivántatik; következőleg egy óra alatt keveset lehet kifejteni. Nem dicsekedem rendkívül nagy tárgyismerettel, jóllehet sokat gondolkodtam felette. Birjon bár valaki a legnagyobb értelemmel, még sem képes arra, hogy azt igazán felfogja. A jelen korszak eredménye és következménye minden előbbi korszakoknak. Mindazok ebbe ömlenek. A mult idők küzdelmei, szenvedései, felfedezései és forradalmi befolyással birnak a jelen pillanatra is. Hogy a jelent teljesen kimagyarázzuk, a multat is érteni és kifejteni kell. E munkát nem vállalom magamra. Én most nem akarok történész lenni. Ne féljenek attól, hogy én az özönvizhez, vagy paradicsomhoz fogom önöket visszavinni. Én egyedül a jelent veszem vizsgálat alá, sőt még ezt sem ölelem fel egészen. Csupán csak egy, ha nem is a legmélyebb, mindenesetre a legfeltünőbb és egy hasonló értekezésre legalkalmasabb jellemző vonást veszek fel korunkból. Célom az igazságot nyíltan kimondani. Nem azért fogtam a jelenkor tárgyalásához, hogy ügyvéde legyek; mindazáltal reméllem, hogy sikerülni fog fölkelteni önökben korunk iránt a bizalmat és szeretetet s azon elhatározást, hogy a mennyire önöknek tehetségében áll, korunk előhaladásán önök is teljes szívből munkálni törekeshenek.

Korunkat tekintve, egyik uralkodó jellemvonásaul tűnik fel előttünk az, hogy minden mozgalmában a kiterjedésre, szélesbülésre és egyetemességre való irány nyilatkozik. Erre hívom fel az önök figyelmét. Ez az irány homlokegyenest ellenkezik a kirekesztés, megszorítás, szükkeblőség, egyed-árusság szellemével, mely a mult időkben uralkodott. Az emberi cselekvés most szabadabb és korlátlanabb. Minden jó, minden előny, minden segély közönségesebb. A kiváltságolt egyéniség kisebb és az emberi nem nagyobb fontosságú lesz. A sokaság kezd a porból felemelkedni. Ezelőtt egyesekről, most az egészről, ezelőtt egy rész kiváltságairól, most mindenkinek jogairól beszélünk. Ezelőtt soha nem fordítottunk annyi figyelmet arra, a mi minden osztálylyal és ranggal közös, az emberiség közös természetére, mint most; és kezdjük megtanulni, hogy minden embernek megvannak a maga nemes tehetségei, a melyeket művelni, fontos kötelességei, a melyeket végrehajtani, elvitázhatatlan jogai, a melyeket biztosítani és dicső rendeltetése, a melynek meg-

felelni tartozik. Az emberiség nagy eszméje, az embernek mint embernek fontossága halkan, de biztosan terjed. Nem hogy az emberi lény méltósága általában elismertetnék, a mint kellene lenni, hanem a sötétségen is áttör az igazság fénye. A közérzületet e tudat kezdi áthatni. A társadalom legalsóbb osztályai is egy jobb állapotról kezdenek álmadozni, a melyre teremtvé vannak. Az a nagy fontosságú elv, hogy minden embernek birnia kell azokat az eszközöket, a melyek által magát mivelheti, az ismeretekben és erkölcsben előhaladást tehet, egészségét, kényelmét és boldogságát megszerezheti, emberi tehetségeit és hajlamait gyakorolhatja, ez az elv, mondom, mint legfőbb társadalmi igazság kezd érvényesülni. Hogy a világot Isten nem egy néhány ember, hanem az egész emberiség számára teremtette, hogy a társadalomnak minden emberről kell gondoskodnia, hogy önhibáján kívül egy emberi lény sem veszhet el, hogy a kormányzás végcélja az egész emberiség jogait megvédeni — ezek a tételek sark-igazságokká kezdenek válni, és szellemök az élet minden rétegeit áthatja.

Ha korunk különböző mozgalmait tekintjük, mindenikben felismerjük ezt az egyetemességre való törekvést. Nézzük legelőször is a tudományt és irodalmat. Hol találjuk most a tudományt? Be van-e az zárva az iskolákba, akademiákba, királyi intézetekbe vagy hozzáférhetetlen könyvekbe? Csak néhány kiváltságolt szem hatolhat be annak titkaiba? Kapui előtt most is homályos phraseologia áll-e őrt, melyet a nagyobb rész nem ismer? Nem. A tudomány most elhagyta a maga rejtekeit, kilépett az avatottak szűk köréből és ismert nyelven kezdi oktatni az egész emberi nemet. Fölfedezések és ismeretek, melyekkel egykor csak a philosophusok egyed-áruskodtak, a sajtó által a nagy többség tulajdonaivá lettek. Tanárai, a kik nem sokkal ezelőtt az egyetemeken vagy valamely kicsiny iskolában hallatták szavukat, most a mechanikai intézetekben tanítanak. Az a tan, hogy a munkásnak értenie kell a maga mesterségének elveit, hogy képesnek kell lennie kimagyarázni azokat a törvényeket és változásokat, melyeket a maga hasznára fordít, és a helyett, hogy mint egy gép dolgozzék, munkáját értelemmel kell elvégeznie, nem tekintetik többé ábrándnak. A tudomány, mely egykor leginkább megkülönböztette az embereket egymástól, népszerűvé kezd lenni. Most egy nő képes a vegytanról társalgásba

ereszkedni, a világegyetemnek oly törvényeit ismertetni meg ifjainkkal, a melyekről ötven évvel ezelőtt a legnagyobb elmék is még keveset tudtak mondani. Gyermekeink iskola-könyvei a teremtésről magasztos nézeteket foglalnak magukban. Vannak oly részei országunknak, hol lyceumok teremnek elő csaknem minden faluban a természeti tudományok ismertetésére. Korunk jellemző vonása tehát nem annyira a tudományok tökéletesítése, a mely szintén gyorsan halad, mint inkább azoknak minden emberekkel való közlése.

Hasonló jellemző vonást találunk a tudományból huzott hasznót illetőleg is. A tudomány többé nem pusztán szemlélődés és vitatkozás tárgya, a mely az értelem gyakorlására szolgál. Ebben az esetben a közönségnek nem nagy kedve telnek benne. Korunkban a tudomány a szemlélődésből átment az életbe. Valóban, a tudományt ma nem mivelik eléggé magáért a tudományért s értelmi hasznáért. A tudomány nagy hatalomnak van elismerve, a mely által nem csak megismerjük a természet törvényeit, hanem azokat egyszersmind a magunk szükségéinek alárendeljük. Ez adja meg nekünk azt az uralkodást a föld, tenger és levegő felett, melyet a teremtő megjövendőlt az embernek adott első parancsolatban; és ez az uralkodás most teljesedésbe van véve, nem azért, hogy általa csak némelyeknek, hanem az emberiség nagy többségének kényelme és jólléte gyarapodjék. A tudomány kimerithetlen gépészsé lön, és a maga számos műhelyei, malmi, gőzkocsiai és sajtói által milliókat részeltet azon kényelemben, sőt fényüzésben, a melylyel eddig kevesek rendelkeztek.

Hogy a tudomány egyetemességre igyekszik, mutatja céljai és tárgyainak sokfélesége. A tudomány minden korlátokon áttört, a világegyetemet felölelte és így mindenrendü embernek tért nyit a vizsgálódásra. A természetnek nincs oly része, a melybe a vizsgálódó ész behatolni ne igyekeznék. Nem elégedve meg azzal, hogy a történelem legsötétebb korszakait kifürkészsze, túlmegy az emberi nem származásán is, és azon csodás változásokat tanulmányozza, a melyeken földünk évezrekekkel ezelőtt átment, míg az ember rajta megjelent. Nem elégedve meg a látható természet vizsgálatával, minden erejét ráfordítja arra, hogy a láthatatlan és megmérhetlen anyag törvényeit is fölfedezze. A nehézségek csak újabb küzdelemre hívják fel. Szeretné megismerni a földsarki oczeán és a barbarok

ereszkedni, a világegyetemnek oly törvényeit ismertetni meg ifjainkkal, a melyekről ötven évvel ezelőtt a legnagyobb elmék is még keveset tudtak mondani. Gyermekeink iskola-könyvei a teremtésről magasztos nézeteket foglalnak magukban. Vannak oly részei országunknak, hol lyceumok teremnek elő csaknem minden faluban a természeti tudományok ismertetésére. Korunk jellemző vonása tehát nem annyira a tudományok tökéletesítése, a mely szintén gyorsan halad, mint inkább azoknak minden emberekkel való közlése.

Hasonló jellemző vonást találunk a tudományból huzott hasznót illetőleg is. A tudomány többé nem pusztán szemlélődés és vitatkozás tárgya, a mely az értelem gyakorlására szolgál. Ebben az esetben a közönségnek nem nagy kedve telnék benne. Korunkban a tudomány a szemlélődésből átment az életbe. Valóban, a tudományt ma nem mivelik eléggé magáért a tudományért s értelmi hasznáért. A tudomány nagy hatalomnak van elismerve, a mely által nem csak megismerjük a természet törvényeit, hanem azokat egyszersmind a magunk szükségéinek alárendeljük. Ez adja meg nekünk azt az uralkodást a föld, tenger és levegő felett, melyet a teremtő megjövendőlt az embernek adott első parancsolatban; és ez az uralkodás most teljesedésbe van véve, nem azért, hogy általa csak némelyeknek, hanem az emberiség nagy többségének kényelme és jólléte gyarapodjék. A tudomány kimerithetlen gépészsze lön, és a maga számos műhelyei, malmi, gőzkocsiai és sajtói által milliókat részeltet azon kényelemben, sőt fényezésben, a melylyel eddig kevesek rendelkeztek.

Hogy a tudomány egyetemességre igyekszik, mutatja céljai és tárgyainak sokfélesége. A tudomány minden korlátokon áttört, a világegyetemet felölelte és így mindenrendü embernek tért nyit a vizsgálódásra. A természetnek nincs oly része, a melybe a vizsgálódó ész behatolni ne igyekeznék. Nem elégedve meg azzal, hogy a történelem legsötétebb korszakait kifürkészsze, túlmegy az emberi nem származásán is, és azon csodás változásokat tanulmányozza, a melyeken földünk évezrekekkel ezelőtt átment, míg az ember rajta megjelent. Nem elégedve meg a látható természet vizsgálatával, minden erejét ráfordítja arra, hogy a láthatatlan és megmérhetlen anyag törvényeit is fölfedezze. A nehézségek csak újabb küzdelemre hívják fel. Szeretné megismerni a földsarki oczeán és a barbarok

járatlan tartományainak titkait. Mindenek felett kutatja a társadalmi fejlődés, az ipar és művészet, a kormányzat és nemzetgazdaság törvényeit, czélul tűzvén maga elébe minden nyomás alól felszabadítani az emberi nemet, s előmozdítani a társadalom minden tagjának jóllétét. Valóban, semmi sem jellemzi korunkat inkább, mint a vizsgálódás roppant nagy száma, mely a közönség előtt megnyílt. A gondolat feloldja a régi kötelékeket, melyek által az emberiség megszokta vala magát nyugözni. Semmit sem tart oly szentnek, hogy vizsgálat alá ne vegye. Számot kér a multtól, és a százados véleményekkel úgy elbánik, mintha tegnapiak volnának. Semmi sem rettentí őt vissza. A nagy nevek sem rémitik meg. A mi a legbizonyosabbnak látszik, azt is vizsgálat alá veszi. Kétségkívül ez veszélyes irány; mert az emberek elfelejtkeznek erőik határáról. A végetlent, a kifürkészhetetlent is vakmerő önbizakodással kérdés alá vonják. Megbotránkoztatják a kegyes lelkeket, s oly kétely tulságába rohannak, a mely észszerütlenebb és nagyobb kábaság, mint a legnyomorultabb hiszékenység. Azonban e vésszes kicsapongásokban is felismerhetjük az érintett irányt, mely szerint az emberiség a gondolat világát mindenre kiterjeszteni igyekszik.

Eddig a tudományról szóltam, és a mi áll a tudományról, még inkább áll az irodalomról. Most mindenki szerezhethet magának könyveket. A munkák, melyeket hajdan csak a leggazdagabbak vásárolhattak meg, most a kézműves asztalán is megtalálhatók. A lángelme sugarai behatnak a kunyhókba. Az irodalmi nagy nevek otthonosak lesznek a közönségnél. Mind az egyházi, mind a polgári művek el vannak terjedve a szélrózsa minden irányában. Méltán aggódhatnánk azon aránylag kevés jó miatt, a mi ez uton még eddigelé származott; de ezért ne essünk kétségbe. Korunkban csekély értékű, izlést és ítéletet nélkülözö, szenvedélyeket és előítéleteket legyezgetö könyvek is szabadon forognak az emberek kezei között; ezek pedig nem elég bölcsek arra, hogy helyes választást tegyenek közöttük. Hibák és tévedések a mi tanítómestereink. Kétségbe vonhatlan tény, hogy a haszontalan könyvek helyét észrevétlenül a jobbak és becsesebbek foglalják el. Szerencsére az emberi lélek úgy van alkotva, hogy változatosságot szeret, s ez néha a rossz irányból a jó felé hajtja. Végre az élvezetben is kifáradunk.

A képzelődés világa megszűnik érdekelni, és a regényektől oly könyvekhez fordulunk, a melyek az emberi természet mély elvein alapulván, minden korszakban örök érvénynyel bírnak. Minden esetre az irodalom jelen terjedelme azt az egyetemies irányt mutatja, a melyről szóltam.

Hasonló meggyőződésre jutunk, ha az irodalomnak azt az ágát tekintjük, a mely a legnagyobb kedvességben kezd részesülni. A korunkbeli lángelmék műveiből az egyetemies rokonérzelem sugárzik ki. Nagy költőnk, Wordsworth, egyike azon keveseknek, a kik még élnek, a mindennapi életet, legtermészetesebb érzelmeinket, a társadalom elhanyagolt és homályban élő osztályát kereste fel s innen merített magának a költészethez szép és megható anyagot. S nem kell azt gondolni, mintha ezek magukban nem volnának elég érdekesek, mintha csak a genius lánglelke tenné azokat bájoslóvá. A genius nem teremtő abban az értelemben, mintha olyant is előállítana, a mi nem létezik. Ő csak abban különbözik másoktól, hogy az igazságot jobban felismeri, mint a közönséges lelkek. Ő a legcsekélyebb jelenségekben örök szépséget fedez fel. Ez a Wordsworth előnye is, hogy a mindennapi életben, a közönséges emberi szívben is meglátja a szépet és nemest. Ő kimutatta az emberi lélek legelső érzelmeinek, legközönségesebb hajlamainak magasztosságát. Az ő költeményein ama nagy igazság vonul végig, hogy a szép nincs a ritkához, újhoz, távolihoz s az élet azon jele- neteihez kötve, a melylyel kevesek dicsekedhetnek, hanem el van az öntve bőven a földön és égen egyaránt; ez tündöklék a legkisebb virágról, ez világosítja meg a legalantibb kört; hogy a legszelidebb érzelmek az egyszerű szivekben honolnak; hogy szentség, méltóság és nemesség van azoknak életében is, a kiket kevesen vesznek szemügyre; hogy még ott is, hol az értelmi miveltség hiányzik, a családi viszonyok ápolhatják azt az önzetlenséget, a mely minden nagyságnak eleme és a mely nélkül az értelmi tehetség nem egyéb egy diszorgó formátlanságnál. Wordsworth az emberiség költője, ő tiszteletre tanít minket emberi természetünk iránt, és letör minden, a szivek közé mesterségesen felállított korlátot.

Csaknem ezt lehet mondani Scottról is, kinek izlése mindazáltal aristocratikusabb volt. Scott gyermekes szeretettel csüngött a rangon, czimeken, pompán, s látványosságon, s több figyelmet fordított

a külsőre, mint a lélekre. Mindazáltal ő is emberi szívvvel birt és rokonszenvezett az emberiséggel. Kevés kivétellel minden ember iránt igazságos volt. Békitő szellem lengte át iratait; kiemelte az érdekest és szépet mindenütt, bármely állapotban és sorsban; a durva természetben is feltalálja a nemes és gyöngéd érzéseket, és folytonosan arra igyekszik, hogy új érintkezési pontokat mutasson fel az olvasó s azon különböző természetű emberek között, a kik irataiban szerepelnek. Ő valóban még a felföldi rabló-főnökökben, a határszéli tolvajokban és gyilkosokban, szilaj s pártütő emberekben is, nem egyszer, gyönyört talál. De különös figyelmet fordított azon szelid érzelmekre, melyek a csekélyebb sorsuak életének sajátai. Mily világot vetett Jeanie Deans az élet homályos útjára! Vallásos érzelme nem volt elég mély arra, hogy képes lett volna a puritanusok zordon nagyságát és komoly törekvését megérteni. De ne vádoljunk szűkkeblűséggel egy oly írót, a ki egy zsidó nőben mutatta fel a női nemesség megtestesülését.

Egy más író, a ki korunk szabadelvű és minden irányra kiterjedő törekvését világosítja, Dickens, a kinek lángelméje érdekfeszítő tárgyakat keresett és talált a néptömeg szenvedélyei-, -szenvédései- és erényeiben. Dickens kimutatja, hogy a legdurvább életnek is meglehet a maga tragikai nagysága; hogy a nevetésre vagy megvetésre ingerlő esztelenségek és érzéki kicsapongások között sincs teljesen kihálva az erkölcsi érzet; hogy a legnagyobb bűnök rejtekhelyeit néha a legnemesebb lelkek befolyása és jelenléte világítja meg. Abban csakugyan nagyon hibázott, hogy az emberiség romlottságával gyakran játékot üzött; de sötét festéseinek célja az volt, hogy rokonszenvet ébreszsen bennünk nemünk iránt, hogy azt a közönyt, mely az elnyomottak iránt uralkodott, megszüntesse és a nyomorultak jajjai és méltatlan szenvedései iránt az emberekben részvétet ébreszsen.

Az irodalomra tett észrevételeket kiterjeszthetjük a szépművészetekre is. Ebben is az egyetemességre való törekvést látjuk. Azt mondják, hogy a nagy művészek szelleme kihalt; hanem az ő műveik iránti lelkesedés terjed. A metszés tökéletesítése és az öntés feltalálása következtében a nagy művészek szelleme mindenható elhatol. Eszmeszüleményeik nincsenek többé egy kép- vagy szobortár szűk falai közé zárva, a hová csak kevesen juthatnak bé,

hanem házainkban is feltalálhatók, s milliókat gyönyörködtetnek. Császárok, pápák és főnemesek szemei és termei számára szánt művek a szerény lakokban is képviselve vannak és a szegény gyermekében is öntudatra ébresztik a tehetséget. A rajzolás mestersége, mely a legtöbb szépművészet alapjául szolgál, egy ágát teszi a köznevelésnek, és tanítatják iskolákban, a melyek minden osztálybeli gyermekeknek nyitva vannak.

Ez a megjegyzés korunk legjellemzőbb s annak egyetemes-ségre törő irányát leginkább bizonyító tényre emlékeztet t. i. a nevelés folytonos terjedésére. E még kevésbé ismert, mindazáltal legnagyobb művészet biztos fejlődésben van, mivel ennek elvei hova tovább mindinkább nyomoztatnak az emberi természetben; és hatalmasan terjed az az igazság, hogy a neveléshez minden embernek joga van. Következésképpen a nevelés valamenynyi nemzet műve lön. Európának még kényuralmi kormányai is iskolákat nyitnak különbség nélkül a gyermekeknek; és nemcsak az írás és olvasás elemei, hanem zene és rajz is tanítatnak és a jövő haladás alapja le van téve a történelem, földrajz és természettudományok tanításában. A nép nevelésével a legnagyobb lelkek foglalkoznak. Az államok jóvedelmei nem a keveseknek szükséges egyetemek, hanem a köziskolák számára fordítatnak. Kétségkívül sokat kell még tenni, főleg a tanítókat a társadalomban új rangra kell emelni; de e tekintetben is megindult a forradalom, és az ifjuság vezetőit az emberiség legnagyobb jóltevői gyanánt kezdjük nézni.

Azt hívém, hogy e pontra nézve bevégeztem észrevételeimet; de az egyetemes értelmi tevékenységre mutató irányzatnak egy más jele ötlött eszembe, a mely szintén méltó a megjegyzésre. A nyilvános beszéd tartás iránti közönséges hajlamot értem. Ha hitelt adhatunk hirlapjainknak, mi egy szónok nemzet vagyunk. Minden gyűlésben ékes beszédek tartatnak. A vitatkozásokban minden állásu ember részt vesz. Kétségkívül több a szó, mint a lényeg azokban a beszédekben, a melyeket különböző gyűléseinkben elhangoztatunk. De azt hiszem, senki sem vehet részt nyilvános gyűléseinkben a nélkül, hogy meg ne lepje a kifejezési erő és helyesség oly egyének részéről, a kik állásuknál fogva nagyon tökélytelen miveltségre tehettek szert. Ezen értelmi gyakorlottságot, a mely már-már nemzeti jelvénynyé lett, nem kell kevésre becsülni. A beszéd nem

mindig csak köntöse a gondolatnak, a mint állítják, hanem maga a gondolat. A beszéd az az értelemnek, a mik az izmok a testnek. A lélek szavak által működik és erősödik. A míg a nyelv nem rendezzi a gondolatokat, nem egyéb az egy chaosnál. A gondolatokat tisztán és szabatosan kifejtteni, az értelmi tehetség legnagyobb bizonyítéka. Ennélfogva a növekvő értelmességnek nem csekély jele, ha egy nép anynyira kimivelte kifejezésbeli erejét, hogy beszéd által is képes a tömegre hatást gyakorolni. Ebben a népies intézményeknek megbecsülhetlen tényezőjét birjuk. Beszédek által nagy gondolatokat ismer-tetünk meg az egész néppel és felébresztjük a tömegben a vágyat ezen gondolatokat vita alá venni. Van ugyan ebben erkölcsi veszély is ; de mégis nagy ösztön az általános értelmi működésre. Ily iskolák-ban formálódik leginkább a nép értelme. A közérdekű események in-kább hatnak reánk, mint a formaszerinti tanítás, és ezek által le-het a polgárisult világot mind inkább rászoktatni a gondolkozásra.

Eszerint korunk értelmi mozgalmaiban az egyetemességre czélzó irányt ismerjük fel, és ennek megszűnés nélkül kell folynia. Ez nem valami véletlen esemény, vagy kimagyarázhatlan tény, vagy a természet megsértése; ennek alapja az örök igazság. A lé-lek fejlődésre és gyarapodásra van teremtvé; természet elleni bün azt tudatlanságra kárhoztatni. Az értelem isteni adománya maga-sabb czélokért volt adva az embernek, mint csupán a testi mun-kálkodásra, mint azért, hogy az emberek favágók, vizhordók, szán-tóvetők vagy szolgák legyenek. Minden így felruházott teremtmény-nek meg kell ismerkednie Istennel és ennek műveivel, és az életben reá néző kötelességeknek bölcsen és hiven eleget kell ten-nie. E szerint midőn látjuk, hogy a sokaság ismeretek, értelmi tevékenység, s több mint pusztán az állati élet szükségéi után szom-juhozni kezd, akkor bizonyos, hogy az ember a maga rendeltetését felfogta, s ha ez az ösztön egyszer életre kapott a társadalomban, addig meg nem állapodik, a míg birtokába nem juttatja az embe-riségnek azon eszközöket, a melyek által kiki értelmi míveltségét létesitheti. Ez az a forradalom, a melyre törekszünk és a mely nél-kül minden külső politikai változások gyermek-játékok, a társada-lalomra hagyván a még teendő nagy munka bevégzését.

Eddig korunkat értelmi szempontból vettem vizsgálat alá. Ha most a vallási mozgalmakat tekintjük, ezekben is az egyetemes-

ségre törő irányzatot látjuk. Az emberek mindinkább kezdik átlátni, hogy a vallásos igazságok kinek-kinek jogkörébe tartoznak; hogy az sem egyesekre, sem testületekre, sem papra, sem hallgatóra, sem tudósra, vagy tudatlanra nincs reábizva, hogy tetszése szerint osztogassa másoknak, vagy visszavegye; hanem minden embernek magának kell azt a maga számára kikeresni; hogy minden embernek magának kell valamint szemeivel, úgy lelkével is vizsgálódnia, és hogy az Isten világosító szent lelke mindenkinek egyformán van ígérve, valaki csak őszintén és bizalommal keresi az igazságot. A szabad vizsgálódás joga kezd mindenik keresztény felekezet tanításaiban hangot kapni. Mindenikben a tekintély helyébe a józan okosság és meggyőződés elve lép. Minden állásu és rangu emberektől megvárjuk, hogy maguk fontolják meg és állítsák meg magukra nézve a vallás legfőbb igazságait.

Ezen egyetemességi irányt látjuk abban a türelmességben, a mely korunkat a multtal összehasonlítva, jellemzi. Az emberek, általában véve, nem képesek ma ragaszkodni ahoz a gondolathoz, hogy az ő kicsiny egyházukban van a földön minden igazság bezárva. A vallást mind kevésbbé tekintik az emberek névnek, formának, hitcikkelynek, egyháznak, mint inkább a Krisztus szellemének, mely minden felekezeti forma mellett működhetik. Igaz, hogy sok türelmetlenség van most is; a választófalak még nem döntettek le; de kevés kivétellel, azok most már még sem érnek a felhőkig. Sok eltűnt közülök és az emberek, a kiket elválasztottak, kezet szoríthatnak, szót válthatnak egymással és mint testvérek tekinthetik egymást.

A vallás nagy igazsága mai napság mindinkább nyilvánvalóvá lesz; értem azt az igazságot, hogy Isten minden emberek atyja, hogy előtte minden lélek drága, hogy ő nem személyválogató, nem részrehajló, hogy ő mindenek jobbulását s örök boldogságát egyaránt kívánja. Penn városában ezt az igazságot ültette be Fox György az ő követőibe, hirdetvén, hogy Isten a maga világosító szent lelkét mindenkire kitölti, nem csak a kereszténység hiveire, hanem a földkerekségén elszórt minden emberre. Az Istennek ezt a közönséges részrehajlatlan szeretetét nyilatkoztatja ki mind inkább-inkább a tudomány is, a mely általános és mindenekre kiható természeti törvényeket ismertet meg velünk, törvényeket, a melyek alól senki sincs kivételve, és minden embernek javára czéloz-

nak. Tudom, hogy ez az elv nincs közönségesen elismerve. Az emberek minden időben szerették maguknak egy nemzeti vagy felekezeti istent képzelni, szerették a véghetetlen egy lényt valamely kicsiny hajlékba szorítani; de korunkban az Istenről alkotott tisztább fogalmak mégis anynyira el vannak terjedve, hogy abból korunk szellemére kedvezőbb ítéletet huzhatunk.

Ha elgondoljuk továbbá, hogy kik tanítják most a vallást, ebben is azon egyetemességre szolgáló irányt ismerjük fel. A vallásos tanítás kezd mindenek kezébe átmenni; megszűnt egyedáruság lenni. Például, mily végtelen sok vallásbeli ismeretet tanítanak egy vasárnapi iskolában! A vasárnapi iskolák szaporodnak a keresztényvilágban, ezekből pedig az ismeretek kihatnak a tömegekre s így a ki akar, mindenki részt vehet a vallás oktatásaiban. Hasonlóan városainkban nagy kiterjedésű egyletek alakulnak a szegény nép tanítására. Ez által főleg a nők megannyi evangelistákká lesznek. A nő nem csak családjában papné, szeretetteljes édes szavakkal csepegtetvén a vallás első igazságait a fejlődő kebelbe, hanem a világba is kimegyen az istenfélelem és erény missióira. A nő, ki egykor a férfi rabszolgája, majd játéktárgya volt, most mindinkább megosztja vele a legterhesebb munkákat. A sajtó által különösen messze elhat az ő hangja is. A sajtó nagyobb hatalom, mint a szószék. A könyvek feljülmulják a beszédet, és a nők ezt az eszközt használván fel, nemzetek tanítói lesznek. A templomban, hol a nő nem beszélhet, az ő hymuszait, s lánglelke sugalmait mindenek érezhetik. Így tördeli szét korunk a mult idők egyedáruságait.

De hátra van még egy erősebb vonás. Korunk egyik megkülönböztető vonása: tisztább és elevenebb ismerete azon igazságnak, hogy azon egyetemes, részre nem hajló szeretet, a mely Istennek dicsőségét teszi, a keresztény vallásnak is jellemző szelleme és dicsősége. Ennek köszönhetjük azon philanthropiai és vallásos törekvések kiterjedését, mely feljül áll minden eddigi tapasztalatainkon. Nem tudom megmondani, hogy általában mennyivel vagyunk most jobbak, mint ezelőtt; de hogy a jótékonyság szelleme nagyobb terjedelmet vett, különböző alakokban és távolabb kihat, ezt tagadni nem lehet. Nevezzék ezt hiuságnak, rajongásnak, vagy akármi egyébnek, de a tény még is ténynek marad, és korunk egyetemességre törő irányát mutatja. A jótékonyság most szervezi a maga hadi

erőit. Nagyszerű társulatok alakulnak országokon át azon roszak megtörésére, a miket magános ember le nem küzdhet. Alig van oly rosz, a minek ellenszeréről az emberek ne gondolkoznának. A társulatok a vaknak látást, a süketnek hallást adnak és még nagyobb csudákat is tesznek; azaz, ugyanazon ismereteket, a melyeket eddig csak azok szerezhettek meg, a kiknek szemeik és füleik voltak a látásra és hallásra, most a szerencsétlen vakokkal és süketekkel is igyekeznek különböző eszközök által megszereztetni. A jótékonyság egy emberről sem felejtkezik meg, bármily sorsu legyen is az. A börtönbe is reménynyel nyit be, és a büntetést szelidíteni igyekszik az által, hogy a börtönt is javító intézetté teszi. Figyelmet fordít a rabszolgára, ügyét összeköttetésbe hozza Istennel és emberrel, megismeri benne a testvért, tisztelettel viseltetik emberi jogai iránt s nem mint kegyelmet, hanem mint jogot követeli számára azt a szabadságot, mely nélkül az emberiség elveszti méltóságát és Istennek gyermeke hitvány portékává vagy vadállattá válik. A mi több, a jótékonyság minden országon és oczeánon tulterjed. Jótékonyságunk a föld utolsó határáig megy; a pogány népek vadonjait szép virányokká alakítja át, s a mindent felölelő hit és szeretet karjaiba fűz minden népeket. Eszerint korunk valóságos mozgalmaiban is azon egyetemes terjeszkedési irányt ismerjük fel, a melyet egyik jellemző vonásnak állíték lenni.

Engedjék meg önök, hogy ezt az irányt röviden felmutassam az államéletben is, a hol ez nyilván kitünik. Mire törekszik most a polgárosodott világ? Népszerű intézményekre, vagy a mi ezzel egyértelmű, arra, hogy a népnek, az emberek nagy tömegének befolyást szerezzen a közdolgokra. Nem sokkal ezelőtt a nép, mint hatalom, még egészen ismeretlen volt az államban. Most minden hatalom ennek kezeibe kezd jutni. Még államokban is, a hol intézmények által nem munkálhat, a nép a közvélemény által befolyást gyakorol. Az értelmiség nagy erő, és azon arányban, a mint a nép értelmisége fejlődik, a világ vezetése az ő kezébe jut. A királyok és nemesek hova tovább mind kevesebb helyet foglalnak el a történelemben, s oda azon emberek nevei iratnak be kitörölhetlenül, kik az udvarok és czimek csillámai közt egyszer el valának veszve. A történelem egykor nem tudott semmit a sokaság létéről, kivéve a mikor a csatamezőkön öszszegyűjtötték őket, hogy

uraik dicsőségére lakaszabolják és lelőjjék. Most előtérbe kezdenek nyomulni. Most tudjuk, hogy a kormány miért van: nem a kormányzó dicsőségeért, nem is azért, hogy egy néhány embernek fényt és élvezetet nyujtson, hanem azért, hogy mindenkinek jogait és jólétét megvédje és biztosítsa. Ezelőtt a kormány egyedáruasság volt, a melyet az illetők Istentől kizárólag reájok bizott s Isten nevében átvett örökségnek tekintettek. Most a hivatal és méltóság köztulajdonnak nyilváníttatnak, és a népeket lázas izgatottságban tartja a pályázók sokasága, kik a közdolgok vitelére igényt tartanak. Ezelőtt a kormányoknak nem volt magasabb czéljok, mint hogy a vagyont egynehány ember kezében összpontosítsák s a független urak és alárendeltjeik közötti viszonyt megszilárdítsák. Most minden törekvésök oda irányul, hogy kinek-kinek módot nyujtsanak vagyonszerzésre és arra, hogy a maga szerencsáját minden ember megalapíthassa. Ilyen az állami élet áramlata jelen korunkban. Erre sokan bús előérzettel néznek, mint egy rontó vizárra, mások üdvözlik, mint termékenyítő folyamatot. De egy dologban mind a két rész megegyezik, hogy legyen az rontó vagy áldásos ár, de a hatalmas folyam bizonyosan megvan, hullámozik és annak nem lehet gátat vetni, és mint korunk más mozgalmában, ugy a politikaiban is az egyetemességi és kiterjedési törekvést mutatja.

Korunk ez egyetemességi irányt mutató mozgalmi között emlitenem kell még egyet: az ipart. Mily számtalan alakban jelenkezik ez! [Mily sok csatornán át ömlik az emberi munka! Mily nagy terjedelmet vesz a szenvedély megszerezni nem csak az élet fenntartására szükséges eszközöket, hanem a gazdagságot is! Mily roppant vállalatok izgatják az embereket! Mily sürgés-forgás az üzlet, az ipar minden nemeiben! A nyereszeti szellem mint el van az örültségig terjedve! Minő új mesterségek s üzletek keletkeznek! Az ipar áttör az ős erdőségeken és fejszéivel felriasztja ott az örök csendet. Önök előtt, uraim, a kereskedés a legfőbb érdek és ennek nincs határa egyebütt, mint ott, a hol a föld megszünik lakható lenni. A kereskedés nincs a megszokott partokhoz kötve s nem is tesped egyes pontokon, hanem utat tör magának minden öbölbe, behat a miveletlen országok szívébe, gőzhajóit küldi föl-felé még ki nem kutatott folyókba, a földet vasúttal hálózza be és így eltörli a nemzetek közti távolságokat. A kereskedelemnek

nemes hivatása van. Közvetítőül szolgál a távol nemzetek között, és az emberek szükségait, nem mint hajdan a háboru ingereivé, hanem a béke kötelékivé teszi. Azt az általános szellemi tevékenységet, a melyről szóltam, nem kis mértékben mozditja elő a kereskedelem, a mely a gondolatokat, a találmányokat és a nagy emberek iratait szétszórja a földön, és a tudományos és irodalmi férfiakat mindenütt egy szellemi köztársasággá egyesíti. Ez viszi magával távol földrészekbe a missionariust, a bibliát, a keresztet és az igaz vallásnak az ő külső egyetemes jellegét megadja. Uraim, legyen szabad kifejeznem azt az óhajtásomat és reményemet, hogy ezen ország kereskedői eme magasztos elvek szerint járnak el a maguk elhivatásában. Ne keressék önök csak a maguk hasznát, hanem igyekezzenek arra, hogy az emberi nem tökéletesítésére szolgáló eszközöket mindenfelé elterjeszszék és az embereket mindinkább egyesítsék egymással a legnemesebb baráti érzelemben. Fogadják el azon elveket, a melyek általános bizalmat szülnek. Főként a kevésbbé mivelt népekkel való közlekedésben érezzék magukat bensőleg kötelezve a polgárisodás előhírnökeivé lenni. Legyen a kereskedők utja a humanitás, a hasznos mesterségek, a tudomány és vallás missiója. Nagyon elszomorító, ha elgondoljuk, hogy a kereskedelem, a helyett, hogy a kevésbbé felvilágosult népeket felvilágosítani és mivelni igyekezett volna, gyakran gyűlöletessé tette előttök a keresztény nevezetet s a vadak közé nem a mi hasznos mesterségeinket és szelid hitünket, hanem a háboru fegyvereit és a részegítő italt vitte. Nem kérem az Istent, hogy sujtsa villámaival és borítsa el hullámaival azt az átkozott hajót, mely a tudatlan és vad népek közé méreggel és halállal megterhelve evez, hogy a vadak életét még vadabbá s a baromi érzékiséget még kicsapongóbbá tegye. Én nem tanultam meg azt, hogy az égtől tüzet kérjek. Hanem az emberiség, a vallás, az Isten nevében kérem országunk kereskedőit, ne használják magasabb miveltségöket arra, hogy megrontsák, megmételtyezzék miveletlen testvéreinket. Testvéreink ők nekünk az ő nyomoru kunyhóikban és vad öltözeteikben is. Társalogjanak velök az igazság, méltányosság és szeretet parancsa szerint. Mielőtt megismerhetnék azok a Krisztust, lássák az ő szellemét azokban, a kik őt velök megismertetni akarják. Mondják, hogy országunk kereskedelme a miveletlen tar-

tományokat nem csak erkölcsileg megrontja, hanem még gyalázatosabb bélyeget visel magán az által, hogy országunk törvényei és a nemzetek tiltakozása daczára néha a rabszolga-kereskedésre is eszközül szolgál; hogy tőkési-, gyorshajói-, hamis papirjai-, megbecstelített zászlóival résztvesz az áfrikainak hazájából, szülő partjairól való elhurczolásában, most ez elhurczolás iszonyainak, majd az örökös rabság reménytelenségének átkával sujtván ezeket a szerencsétleneket. Még az ily mélyen elvetemült emberekre sem mondok átkot. Bocsássa meg az Isten nekik bűnöket az őszinte megbánás fájdalmai által; de ha tovább is folytatják ez életmódot, nem tehetem, hogy meg ne borzadjak tőlök, mint olyanoktól, a kik fajuk leggyalázatosabbjai közé tartoznak.

Engedjék meg önök, hogy mondjak még valamit kereskedőinknek egy más tárgyra nézve. Itt az idő, midőn ezeknek még nemesb fogalommal kell birniok elhivatásukról, s a kereskedelmet oly egyetemességre kell juttatniok, a minő ezelőtt egészen ismeretlen volt. Azon igazságosabb elvekre czélozok, melyek a szabad kereskedést illetőleg érvényre kezdenek jutni, és a melyeket a nemzetek mind inkább hajlandókká lesznek terjeszteni. Szabad kereskedés! ez az emberi nem valódi kötelessége és igaz érdeke. Elhárítani minden korlátait a szabad közlekedésnek, gyökerestől megsemmisíteni a megszorítási rendszert; megnyitni a föld minden kikötőjét minden terménynek: ez a felvilágosult emberiség tiszte. Különösen egy szabad nemzetnek erre kell törekednie. Szabad tenger, szabad kikötő, szabad közlekedés a nemzetek között, ez nem a philanthropisták álma. A mi törekvéseink ide irányulnak és siessünk is azt elérni. Egy bölcsebb és keresztényibb civilisatio korában a mostani megszorításokat úgy fogják nézni, mint azon kötelékeket, a melyekkel régebb időkben az ember testét szokták volt befűzni. A kereskedelem növekedő szabadsága egy más és dicső bizonyítványa korunk egyetemességre törő irányának.

Czélom volt ezekben megmutatni, hogy korunk legkitünőbb mozgalmaiban az egyetemesség és terjeszkedés jelleme nyilatkozik, és ezt úgy adtam elő, hogy abból a mi korszakunk ezen nagyszerű jellemvonásán érzett örömem is kitűnik.

Ne gondolják azonban önök, mintha én jelen korunkban csak a jót látnám. Az emberi dolgokban nincs feltétlen jó. Ennek az

tományokat nem csak erkölcsileg megrontja, hanem még gyalázatosabb bélyeget visel magán az által, hogy országunk törvényei és a nemzetek tiltakozása daczára néha a rabszolga-kereskedésre is eszközül szolgál; hogy tókéi-, gyorshajói-, hamis papirjai-, megbeeste-lenített zászlóival résztvesz az áfrikainak hazájából, szülő partjairól való elhurczolásában, most ez elhurczolás iszonyainak, majd az örökös rabság reménytelenségének átkával sujtván ezeket a szerencsétleneket. Még az ily mélyen elvetemült emberekre sem mondok átkot. Bocsássa meg az Isten nekik bűnöket az őszinte megbánás fájdalmai által; de ha tovább is folytatják ez életmódot, nem tehetem, hogy meg ne borzadjak tőlök, mint olyanoktól, a kik fajuk leggyalázatosabbjai közé tartoznak.

Engedjék meg önök, hogy mondjak még valamit kereskedőinknek egy más tárgyra nézve. Itt az idő, midőn ezeknek még nemesb fogalommal kell birniok elhivatásukról, s a kereskedelmet oly egyetemességre kell juttatniok, a minő ezelőtt egészen ismeretlen volt. Azon igazságosabb elvekre ezélezok, melyek a szabad kereskedést illetőleg érvényre kezdenek jutni, és a melyeket a nemzetek mind inkább hajlandókká lesznek terjeszteni. Szabad kereskedés! ez az emberi nem valódi kötelessége és igaz érdeke. Elhárítani minden korlátait a szabad közlekedésnek, gyökerestől megsemmisíteni a megszorítási rendszert; megnyitni a föld minden kikötőjét minden terménynek: ez a felvilágosult emberiség tiszte. Különösen egy szabad nemzetnek erre kell törekednie. Szabad tenger, szabad kikötő, szabad közlekedés a nemzetek között, ez nem a philanthropisták álma. A mi törekvéseink ide irányulnak és siessünk is azt elérni. Egy bölcsebb és keresztényibb civilisatio korában a mostani megszorításokat úgy fogják nézni, mint azon kötelékeket, a melyekkel régebb időkben az ember testét szokták volt befűzni. A kereskedelem növekedő szabadsága egy más és dicső bizonyítványa korunk egyetemességre törő irányának.

Czélom volt ezekben megmutatni, hogy korunk legkitünőbb mozgalmaiban az egyetemesség és terjeszkedés jelleme nyilatkozik, és ezt úgy adtam elő, hogy abból a mi korszakunk ezen nagyszerű jellemvonásán érzett örömem is kitünik.

Ne gondolják azonban önök, mintha én jelen korunkban csak a jót látnám. Az emberi dolgokban nincs feltétlen jó. Ennek az

iránynak is megvannak a maga veszélyei és rossz oldalai. Csak egy példát hozok fel: a vagyon és gazdagságra való nagyszerű kiállítások a néptömegben szenvedélyes versenyt szültek, nyereszkeskedő durva szellemet, lázas és kielégíthetetlen kívánságot, mely a csalást, bukást, bizalmatlanságot, inséget rettentőleg megszaportotta, úgy, hogy az amerikai név példabeszéddé vált túl az oczeánon. Mint bárki más, olyan tisztán látom én is a társadalom jelen állapotának veszélyeit. De mégis örvendek, hogy ezen korszakban születtem. Mert csak igaznak marad, hogy az emberi természet emelkedésre, fejlődésre van teremtve; ez az ő igaz élete, és ezt nem szabad megakadályozni azért, mert veszélyekkel van összekötve. A gyermek, midőn ifjává lesz, az ő korábbi nyugalomát és biztonságát új szenvedélyekkel, erős indulatokkal cseréli fel, a melyek veszélyeket rejtenek magukban; de kinek jutna eszébe őt azért örökös gyermekségre kárhóztatni? A veszélyeket nem kerülhetjük ki. Ezek az emberi élethez tartoznak. Szüntelen mélységek mellett járunk. Férfiatlan, oktalan dolog s az Istenben és emberiségben való hitetlenségre mutat, megtagadni magunktól és másoktól a szabad tért, legjobb erőink kifejtését azért, mert abból reánk nézve összeütközések és fájdalmak származhatnak. Igaz ugyan, hogy sokan a biztonságot legfőbb jónak tartják. De az Isten valami jobbat is tűzött előnkbe: az erőfeszítést, a küzdelmet és haladást. S vajjon nem kedves dolog-e egy oly világban élni, mely szüntelen forrongásban van, ha szinte szenvedünk is benne? Ha a külső természetet tekintjük, ebben is a leghatalmasabb és legfélelmesebb elemek, a levegő, a tenger, a tűz vesznek körül, a melyek néha minden korlátok áttörésével s az emberek munkáinak özszerombolásával fenyegetnek. De ki az közülünk, a ki ezeket a félelmet gerjesztő erőket megakarná semmisíteni, a ki az oczeánt egy peshedő tóvá óhajtaná átváltoztatni, s a zugó szélvész hallgatásra szeretné kényszeríteni azért, hogy némely veszélyeket életünkben elkerülhessünk? A természetnek eme titkos, végetlen és ellenállhatlan ereje, számtalan alakot öltve magára, a természetet az ember valódi oskolájává teszi s annak oly vonzó érdeket kölcsönöz. A lélekbe még hatalmasabb erők vannak bezárva és működésöknek megvan a maguk veszélye. De mindezek Istentől vannak, a ki azokat akadályok-, ellensúlyok- és visszahatásokkal kötötte össze, a melyek általi

együttvéve a jót munkálja. Ne felejtsük el soha, hogy mind e félelmet gerjesztő mozgalmak mögött atyai gondviselés örökös feletünk, a mely emberi nemünk nevelését elkezdette, s a mely alatt már is az emberiség magasabb álláspontra jutott.

Nem kevesen vannak azonban, a kik roszt sejtő aggálylyal tekinteneke nyugtalan, komoly tevékenységre, mely a mint látszik, a társadalom minden rétegét mind inkább-inkább áthatja. Ezek jelenkorunkat vad, törvényellenes, magavető, tisztelet nélküli korszaknak nevezik. Azt mondják, hogy minden ember tulcsapong a maga körén, elhagyja állását, s önző szívvvel sovárogo nyereség és kitüntetés után. A vak tömeg elhagyja a maga természetes vezetőit. A szegények, a kik többségben vannak, a gazdagok ellen törnek. A mi több: egy veszedelmes fanatizmus reform név alatt a világot romlással fenyegeti; a társadalom ingadoz; a tulajdon meg van rendítve, s a gondolat és cselekvés szabadsága, a melylyel oly sokan dicsekednek, előfutára társadalmi vészeknek, a melyeket csupán a despotizmus tartóztathat fel. Így zajonganak jelenkorunk irányára ellen nem kevesen; és a félelemnek épp oly joga van jövődőt mondani, mint a reménynek. De a félelem tiszte nem abban áll, hogy az emberi törekvéseket elnyomja vagy megsemmisítse, hanem hogy azoknak helyes irányt adjon. Kétségbeesni nemünk felett még a legroszabb időkben is, nem férfihoz és nem keresztényhez illő dolog. Menynyivel kevésbbé van okunk erre a jelenben! A mi leginkább sajnálatos ezen aggodásnál, az az emberi természet iránt való bizalmatlanság. Azt hiszik, hogy az embernek legfőbb tehetségeit békóba kell verni, mert csak így lehet azokat biztonságban tartani. Részemről csaknem istentelenségnek tartom ily alávaló módon gondolkodni Istennek legnagyobb műve felől. Az emberi természet nem tigris, hogy szüntelen lánczon kelljen tartani. Ebben az esetben a láncz az, mely a tigrist formálja. A zsarnok az, a ki az embert járom-képessé tette.

Ha korunk nevezetesebb mozgalmait tekintem, főként a mint azok itt a mi hazánkban nyilatkoznak, nem látok semmi okot a tulságos aggodalomra. Igaz, hogy ezek a mozgalmak komoly irányuak és meszsze kihatók; de a tárgyak, a melyekre irányulnak, egyszersmind kezességül szolgálnak a rossz következesek ellen. Például a tudomány, irodalom és gondolkozás általános elterjedése

támaszthat-e bennünk félelmet? Az olvasás gyakorlása lázadást szül-e? A csillagász azért járja-e be az eget, vagy a geologus azért furja-e át a földet, hogy anyagot gyűjtsön a társadalom megtámadására? A természet tanulása talán pártütésre vezet annak szerzője ellen? A történelem azt tanítja-e, hogy az emberek sorsukon az állam felforgatása által javíthatnak? A költemények olvasása lázadásra ingerel-e? A szép érzésének terjesztése a népet zavargásokra teszi-e hajlandóvá? Sőt inkább a lángelmék művei és a szép művészetek nem gyakorolnak-e szelidítő hatást a lélekre? Egy sor könyv a szegény ember házában nem szolgál-e zálogul az ő békeszeretetére? Nem tagadhatni, hogy a gondolkozás a maga szabadságában kétségbe vonja s megtámadja a legszentebb igazságot is. De hát az igazság oly gyenge, oly nyomorult, hogy szuronyok által szükséges ótalmazni a megtámadás ellen? Nincs-e az igazságnak semmi szépsége, semmi hatalma? s az emberi léleknek nincs-e annyi ereje, hogy megismerje annak bizonyosságát s tisztelje méltóságát? E mellett a legkorlátlanabb gondolatszabadság is magában rejt mindig egy bizonyos conservatív erőt. A tévelygők nem mind ugyanazon egy dologban tévednek. Mig az igazság egy és ugyanaz; a tévely szerfelett különböző alakot ölt magára. Ez egy magamagával meghasonlott ház, mely fenn nem állhat. A tévely előbb-utóbb elenyészik, ha csak a szabad gondolkozás megszorítása azt fenn nem tartja. A történelem tanítja, és ez a leczke megbecsülhetetlen, hogy a physicali erő, mely a szabad vizsgálódást elnyomta, a mult idők babonáinak és tévelyének legerősebb bástyája volt.

Ha továbbá korunk egyetemes munkásságának főirányát tekintjük, úgy találjuk, hogy az conservatív, annyira, hogy a társadalmi rázkodást, özszeützközést csaknem lehetlenné teszi. Ugyanis az emberek eme szakadatlan tevékenysége általában a vagyonszerzésre, a meggazdagulásra irányul. Nagy és kicsi, gazdag és szegény versenyezve rohannak e cél felé. Vagyonosodás a pályabér, a miért mindenki megfeszíti izmait, és a nagy többségnek egy bizonyos fokig ez rendesen sikerül is. S hát az ilyen társadalomban lehet-e megrázkodástól tartani? Alkalmas-e a lázongás a meggazdagodásra? Olyan emberek, a kiknek van valamijek és még többre is vágyanak, felforgatják-e a társadalmat? A polgári törvényeket, a melyek főként a vagyon biztosítására szolgálnak, éppen azok az emberek

fogják talán lábbal taposni, a kik a vagyont imádják? Mind azon félelmek között, a melyek keblünkben felmerülhetnek, legkevesebb alapja van az anarchiától való félelemnek, egy olyan nép között, a melyben minden egyént elfogott a nyereségvágy. Különösen gyönyörködöm benne, midőn olykor azt hallom, hogy egy ilyen nép között a vagyont és a társadalmat veszélynek teszik ki azok a rajongó és romanticus reformatorok, a kik egyenlőségről, vagyon közösségről, quäker-egyszerűségü ruházatról, növényekből való táplálkozásról és communisticus rendszerekről beszélnek, hol a munkában és a nyereségben mindenki egyenlően osztozik. Hogyan! Romantikától és rajongástól való félelem egy pénzszerző, önző, telhetetlen országban? Megvallom, jól esik, midőn a lelkesedésnek némely kitörését láthatom, legyen az bölcselmi, philanthropiai vagy vallásos tárgy; mert ez egyik bizonyítványa annak, hogy az emberi szellem nincs egészen az anyagiasságba süllyedve, hogy néha-néha feljül tud emelkedni az érzékiségen, a mely anynyira földhöz vonzza. Elég idő lesz az aggodalomra, ha majd látni fogjuk, hogy a fanatizmusnak bármily neme, bármily kis mértékben is a munka és élvezet utáni vágyat gyengíti s a férfiú lelkéből a nyereség gondját, a nőkéből pedig a látszat szeretetét bármily kevéssé is kiveri. Vannak-e önök között, a kik ez ujításra törő lelkesedéstől félnek? Járják meg csak utcáinkat s meg fognak győződni róla, hogy a birtok és a világ oly kemény alapokon áll szemben a reform szellemével, minél keményebb alapokra azt a legvilágibb ember sem kívánhatja.

Egy más szempont, a mi engem a társadalmi rendre nézve a korszellem általános mozgalmi mellett is megnyugtató, az a tény, hogy e mozgalom a folytonos munka alakjában jelenik meg. Az ujabb időt a multtól különösen megkülönbözteti az is, hogy mi munkatűrőbbek lettünk. A mi veszedelmünk a terhes munka megszokásából származik. A görög és román polgárok munka nélkül éltek. Mi pedig némileg a méh és a hangya ösztönével látszunk dolgozni, és ez nem kis biztosíték a törvényszegés és lázadás ellen.

Egy más körülmény, a mi a csendes polgár-életet biztosítja, a kényelem szeretete, a mely az ipar és mesterségek fejlődésével nagyban elterjedt. A hűbériség korszakában és a régi időben a néptömegnek nem volt oly kényelmes lakhelye, a hideg és zivatar

ellen nem volt úgy megvédve, nem öltözött oly tisztességesen és nem élt oly jó izü ételekkel, mint most a mi népségünk. S meg kell vallani, a mi egyébaránt nem nagyon hizelgő az emberi természetnek, hogy az emberek legkevésbé sem hajlandók megtagadni maguktól ezt a kényelmet még valamely üdvös célért sem, mennyivel kevésbé lennének hajlandók arra, hogy oda dobják áldozatul a polgári lázadás dühének és iszonyainak.

A biztonságnak egy más eleme jelenben a családi életnek megszilárdulása. A keresztény vallás a tűzhelyt megszentelte, a szeretetet megédesítette és a férj és nő, a szülők és gyermekek közötti kötelekeket megerősítette. A társadalmi rend mindnyájunknak kedves, mivel ez védi és ótalmazza hajlékainkat. Hajdan a családi kötelék aránylag nem volt korlát a társadalom háborgatóival szemben. Ellenben most mindnyájan jól meggondolnók a dolgot, mielőtt veszélynek tennők ki azokat, a kik nekünk kedvesek.

Még egyet. A keresztény vallás a társadalmi rend záloga, a mit közülünk senki sem méltányolhat eléggé. Bármily jelentéktelennek lássék is a keresztény vallás befolyása az emberiségre, nem kis mértékben előmozdítja és ápolja az igazság, jóság, Isten iránti félelem, a béke és a társadalmi rend iránti szeretet érzelmeit. Az erőszak és vérontás oly iszonyt ébreszt fel bennünk, a minő egykor ismeretlen volt azon korban, midőn a keresztény vallás szelid és isteni igazsága még semmi befolyást nem gyakorolt a kedélyekre.

A társadalmi rendet biztosító eme körülmények mellett, mi okunk van megrettenni korunk szabad, komoly és egyetemes irányu mozgalmaitól? Én azt hiszem, hogy maguk az emberi tehetségek a mint növekednek, magukkal hozzák egyszersmind a visszaélés meggátlására szükséges korlátokat is.

A vagyonos osztály van természetesen leginkább kitéve az aggodalmaknak, a mikről szólottam. Ez a veszélyt leginkább abban látja, hogy a szabadság minden neme kezd elterjedni a társadalom munkás néposztályai között is. Féltékeny szemekkel nézi mindazon kísérleteket, a melyek ezen osztály emelésére tétetnek, holott meg kellene gondolnia, hogy egy embernek miveltsége a legbiztosabb eszköz durvasága lefegyverzésére. A vagyonosok birtokfelosztástól, általános kifosztatástól s attól félnek, hogy a vagyontalanok a gazdagok ellen szövetkeznek. Bizony a kézművesnek elég terhe van, a

mit hordozzon, az alaptalan gyanu és szemrehányás terhe nélkül is. Tudni kellene, hogy a társadalom fő ellenségeit nem a szegényebb osztályokban lehet feltalálni. A tömeget fel lehet használni eszközül; de a lázadások indítóit és vezetőit fenn kell keresni. Államok bukását a vagyonos osztály hibái idézik elő. Szeretik az emberek Rómára hivatkozni, a mely szabadságától megfosztatott és a leggyalázatosabb szolgaságba esett a plebejusok törvénytelen-sége által, a kik eladták magukat a demagogoknak és a köztarsaságot egy dictator kezére bízák. De mi tette a plebejusokat ily he-nye, kicsapongó és rabló csordává? Az az általános rablási rendszer, melyet a pátriciusok, a római állam minden hatalmassai, a hóditás neve alatt századokon keresztül űztek; a mely Rómát elhalmozta a kifosztott világ kincseivel; népét a zsákmányból minden munka nélkül táplálta és közmulatságok által erkölcsileg megrontotta. Ez volt az oka, hogy a világ fővárosa a bűn és véték oly fertője lett, minőt a világ még soha nem látott volt. Ideje volt, hogy a nagy rabló-állam lerántassék bünterhelt magasságáról. Durva népe, mely a Caesar szekerét örömujjongva követte, nem volt rosszabb, mint a megvásárolható, csuszó-mászó senatus, mely az ő rendeleteit jegyzőkönyvre vette. Ne tegyük a gazdagok terhét a szegényekre. Jelenleg mi is sohajtozunk országunk nyomott és zilált helyzetén; de — kérдем — ki ingatta meg ennek hitelét és ki juttatott intézményei közül oly sokat bukásra? A szegények vagy a gazdagok? Honnan származik, hogy az özvegyek, árvák és elaggottak jövedelme megszűnik és a tömeg az oczeán mindkét partján az inség szélére jutott? A nép dühének kitörése? avagy a nép kebeléből alakult rablóbandák okozták ezt? Mi ismerjük az igazságot, és ez megmondja nekünk, hogy hol van a vagyont fenyegető nagy veszély.

A társadalomnak bukását nem a kicsinyek, hanem a nagyok vétke idézi elő. A francia forradalmat rendesen úgy állítják előnkbe, mint intő jelt a nép rakonczátlanságával szemben. Ugyde miből származott ez a forradalom? Kik voltak a királygyilkosok? Ki fejezte le XVI-dik Lajost? Önök azt mondják, hogy a jakobinusok; de a történelem egyebet mond. Én megmutatom önöknek a XVI-ik Lajos lefejezőit. Ezek XIV-dik Lajos, s az őt követő regens és XV-dik Lajos. Ezek vitték utódjokat nyaktiló alá. A papság, mely a nantcsi edictumot visszahuzta, és az ipart, ügyességet, erényt

és kegyességet, a melyek erejét képezték, Franciaországból száműzte; — az államférfiak, a kik XIV-ik Lajost egy világbirodalom tervével elvakították; az elvetemedett, aljas és gyalázatos Orlean-sok; és a még inkább elfajult XV-dik Lajos, az ő kéjenczek és gyalázatos személyekből álló udvarával; ezek buktatták meg a nemzetet, ezek tépték szét a király iránti hűség kötelékét s döntötték romokba a trónt és oltárt. Halljuk a forradalom iszonyait; de itt is, mint más dolgokban, csak az eredményt nézzük, a nélkül, hogy számot adnánk magunknak a vétkeesebb okról. A forradalom valóban iszonyatos volt, de a midőn visszatekintek azon kormányformákra, a melyek azt megelőzték, és a melyek Párisból csaknem egy bünbarlangot csináltak, és a midőn látom, hogy az oltárt és trónt minden eddigieket feljűlmuló kicsapongás menynyire megszenségtele nitette, azt hiszem, a csendes vizsgáló előtt ez események szintoly iszonyatosak, mint az augusztus 10-ki és a szeptemberi gyilkosság. A vérontás valóban, borzasztó látvány, de vannak vétkek, a melyek nem döbbsentenek meg annyira, mint a nyaktiló, ámde következményeikben gonoszabbak ennél. Isten mentsen meg, hogy én csak egy szóval is el akarnám simítani azt az iszonyt, a melylyel a francia forradalom kicsapongásait szoktuk tekinteni! De midőn a forradalommal akarnak a reformoktól visszaretenteni, midőn ezt úgy tüntetik fel előttünk, mint az elnyomott és tudatlan tömeg felszabadításának következését, kénytelen vagyok a forradalom valódi okát kikeresni, és úgy találom, hogy ez a rossz kormányzatnak és zsarnokságnak hordozhatatlanná vált terhe, a néptömeg rendkívüli műveletlensége és a nagyok romlottsága volt, a mely már oly mélyre hatott, hogy más uton teljes lehetetlen volt attól megszabadulni. Kénytelen vagyok megemlíteni azt is, hogy a nép ezen rendkívüli őrjöngésében is sokkal kevesebb gonoszságot követett el, mint a meny nyit királyok és papok, mint nagyon is közönséges dolgot elkövettek a világon. A francia forradalom alatt elkövetett öszszes gyilkosság, azt hiszem, nincs egy ötöde a bertalan-éji gyilkosságnak. A papság és a trón egy rövid éj és nap alatt több vért ontott és pedig a legjobb vért Franciaországban, mint a meny nyi a jakobinismus és a hatalom minden más kegyetlen formái által kiontatott az egész forradalom tartama alatt. Maga az atheizmus és hitetlenség is a francia papság és udvar kicsapongásainak eredménye. Az

ugynevezett vallás ásta meg önsirját. Azonban a tömeget védelmembe fogadván, nem kívánok ennek kezébe ellenőrzetlen politikai hatalmat adni át. A hatalomtól félek, bárki kezében legyen. Sem a gazdagot, sem a szegényt nem óhajtom uramnak. A mit én ohajtok, abból áll, hogy miveljük, neveljük a társadalom minden osztályát, neveljük mindenek felett azt, a melyeknek legnagyobb száma van, azért, mert legnagyobb száma van, azért mert a nagy szám teszi az emberiséget, és azért, mert semminemű társadalmi előhaladást nem lehet másként reménylenünk, mint oly befolyások által, a melyek átjárják és felemelik az emberek tömegét. A tömeget nem kell elzárni vagy lenyomni a forradalomtól való oktalan félelem miatt. Az a társadalmi reform, a mely ily áldozatba kerülne, nagyon is drágán lenne megvásárolva. Minket más rend és reform ki nem elégíthet, csak az, a mely az emberiség egyetemes mivelésével és szabadságával öszhangzásban van.

Értekezésem irányát tekintve, ugy tetszhetnék, mintha én feladatul tűztem volna magam elébe a jelen korszak igazolását. Nekem ez nem czélom. Én szeretném azt tökélyesíteni, nem pedig dicsérni. Éppen ugy érzem, mint más, sőt talán még jobban, a jelen kor fogyatkozásait és veszélyeit, csakhogy engem, oly dolgok sértethetnek meg inkább, a miken mások kevésbé botránkoznak meg. Elöttem legszomorítóbb az, hogy a tömeg egészen elmerült külső anyagi érdekeibe; hogy az emberiség nem látszik más czélt ismerni, mint hogy kincset kincsre halmozzon, a mi az emberből valóságos rabszolgát csinált, a kinek reggeltől-estig folytonosan izzadnia kell a munkában. Egy-egy gyilkossági eset vagy más nagy vétek okot ad a tömegnek, hogy így kiáltson fel: mily romlott e korszak! De sokkal rosszabb ismertető jele a korszaknak az, hogy a lelkeket csaknem egészen a földi és mulandó érdekek bilincselték le. Leverő gondolat az, hogy a lélek végetlen tehetségeinek ne legyen magasabb céljok, mint a ruhaszerzés, gyomor-töltés s a ranghoz illő életmód. Egy néhány alig észrevehető ideg a nyelven okozza azt a véghetlen sürgést és forgást körülünk. Kétségen kívül az étel és ital, öltözködés, lakás és a társadalmi rang fentartása oly dolgok, a miket nem lehet figyelmen kívül hagyni, közülök egynémelyik éppen lényeges. De az életnek bizonyára magasabb elhivatása van, mint ennek a testnek ékesgetése, a melynek

előbb-utóbb egy halott-ruhába kell takartatnia, s mint a vér hő keringése, a mely nem sokára eláll és meghül. Én örülök korunk határtalan tevékenységén és remélem, hogy az szükségünk nagy részét ki fogja elégíteni. De mindezen tevékenység fölött legyen uralkodó az a nagy eszme, mely a mienk egyedül: a mi benső szellemi természetünk, a gondolkozó halhatatlan lélek, a mi legfőbb javunk és végcélunk gondolata, mely abban áll, hogy kifejlesztjük, műveljük és tökélyesítsük főbb lelki erőinket, hogy legyünk bölcs, szent, nemes, önzetlen lelki lények, hogy a szeretet és imádás által Istennel egyesüljünk és az ő képét gyermekeiben tiszteljük. Korunk hatalmas tevékenysége, a melyről szóltam, igen az érzéki és anyagi dolgokra, az élvezet, nyereség és külső fény utániparkodásra van szoritva. Ha ez a tevékenység egy nemes cél által vezethető és megtisztítható volna, az életnek egyetlenegy kényelme sem fogna az által elvétetni, míg annak szépsége, kellemes és érdekes volna, kimondhatlanul megnevekednék.

Van korunknak még egy más sötét vonása is: a versengés, czivódás, viszálykodás szelleme, a mely kitört vallási, politikai, társadalmi, nyilvános és magányos ügyeinkben egyaránt, — eredménye és szükséges következménye az önzésnek, mely ama végnélküli munkásságot előidézi. Azon hatalmas erők, a melyek jelenleg a társadalomban működnek, nincsenek és nem is lehetnek egymással öszhangzásban, mivel azokat nem a szeretet kormányozza. Az életben most sok a hangzavar, a zenebona; kevés az öszhang, a zene.— Az emberek nemcsak a csatamezőkön harcolnak egymással. Harcolnak a börzén. Az üzlet egy háboru, az okosság, az ügyesség, és néha éppen a csalás harca; elragadni szomszédunk elől a prédát, ezért van mindaz a sok zaj. A vallás is háboru; a keresztények elfelejtkezvén egyetlenegy urokról, különböző zászlók alatt gyűlnek özsze a végre, hogy saját felekezetöket győzelemre segítsek. A politika szintén háboru, az egész népet szilaj, önző pártokra szaggatván, a melyek a hivatal és hatalomért való küzdelemben megfelejtkeznek a hazáról. Korunkban semmire sincs oly nagy szükség, mint békeszerzőkre, komoly és erényes férfiakra, a kik szóval és tettel hirdessék a testvéri szeretet evangéliomát s oltsák ki a versengés és gyűlölködés tüzét.

Megemlitem korunk elszomorító vonásait is, hogy megmu-

tassam, miszerint én nem hunytam be szemeimet. Mindazáltal nekem mégis van reményem az emberi nemből; valóban én nem is tudnék remény nélkül élni. Ha én úgy tekinteném a világot, mint némelyek tekintik, ha én azt egy tervnélküli tömkelegnek tartanám, melyben a folytonos változásoknak semmi célja nincs; a melyben a jó és rossz eredmény nélkül küzd egymással és előhaladást várni sem lehet; ha én azt hinném, hogy a világon a győzelem a bűné és a bálványé, s a zsarnok pálczája soha el nem törhető: akkor a legnagyobb fájdalommal fordulnék el tőle s nem aggódnám miatta, minél hamarább bekövetkeznék végromlása. De a történelem és bölcsészet tisztán kimutatják nekem az emberi természetben azon elemeket, melyek egy jobb jövő alapjául és zálogául szolgálnak, és a keresztény vallás szintén ezzel biztat. A világ dicsőbb állapotának eszméje volt az a titkos tűz, mely vallásunk nagy alapítójának szivét hevítette és az ő első követőiben is égett. Hogy az ő működése kihat a jövő nemzedékekre is, hogy ő egy oly magot hintett el, a mely nem sokára kihajt s ágai alá befogad minden népeket, ez a nagy eszme sem életében, sem halálában soha sem hagyta el őt. S ki merné tagadni, hogy a keresztény vallás befolyása alatt kifejlődött miveltésben oly nemes elemek vannak, minővel a korábbi társadalmi formák közül egy sem birt? Az ezen forrásból származott nagy eszmék és érzelmek vannak most működésben. Az önzés és bűnök uralkodása közepett is az emberi szivben egy oly érzelem vagy életelv fejlődött ki, a mely régebben ismeretlen volt: az az általánosabb és bizalomteljes emberszeretet, a mely elismeri minden emberi lény jogait, a mely felháborodik a világ romlottsága és ferdeségei miatt, és a mely nem retten vissza a gonoszsal való küzdelemtől. Továbbá gyökeret vert közöttünk az a hit is, a melyről a hajdankor semmit sem tudott, hogy a jognak és igazságnak végre is győzni kell, hogy az emberiség hova-tovább, mind tisztább értelmiségre, s tisztább vallásos meggyőződésre jut, hogy a testvériség eszméje megszilárdul. Ez a hit az emberiség legszentebb meggyőzései közt foglalva helyet, a buzgóbb lelkeletüeknél valóságos szenvedélylyé kezd válni. Én örömmel üdvözlöm e hitet, mint a jövő profécziáját. Az a természet, a mely ily lelkesülésre képes, nem lehet örökre elsülyedve. Évszázadok tüntek el, mielőtt az emberek tudomására jutottak

annak az igazságnak, hogy ez a föld, melyet taposunk, örökös mozgásban van. Most kezdjük átlátni, hogy az értelmi, erkölcsi és társadalmi világnak is megvan a maga mozgása, nem olyan határozott és változhatatlan, mint az anyagi világé, hanem olyan, a melynek az emberi szabad akarat ad irányt, és a mely a helyett, hogy mint a föld forgása közben ismét ugyanazon helyre tér vissza, a honnan elindult, folytonosan tovább halad. Ez a remény világot derít az élet rejtélyeire, könnyebbíti terheit. Ez egy csillag, mely a legsötétebb éjben is fényt szór utamra, és én felette örülnék, ha e csillag sugarait embertársaim előtt is láthatóvá tehetném.

Szóltam a jelenkorról. A gondolatok mily nagy világa tárul fel lelkünk előtt e pár szóban! mily végtelen mozgás! mily öröm és fájdalom! mily remény és kétségbeesés! mily hit és kétely! mily néma fájdalom és hangos zokogás! mily makacs küzdelmei és finom terveit a politikának! mily forradalmak a magán- és nyilvános életben! Azon idő alatt is, a melyet közülünk sokan átéltek, mily sok trón porba omlott! mennyi szív vérzett! mily sok milliót megszároltak le saját teremtménytársaik, s az emberi szeretetnek mily sok reménye lőn megsemmisítve! mily nagyszerű vállalatok vitettek végbe, a tudománynak és művészetnek mennyi új tartományok nyertek meg, mennyi jogok és szabadságok biztosítottak a nemzeteknek! Különös kiváltság egy ily mozgalmas, nagy jelentőségű és eseménydus korszakban élni. Ez egy oly korszak, a mely soha sem hal el. Nyomai a történelemben állandók lesznek. Eseményei közül az amerikai forradalom, ez az első ünnepélyes nyilatkozata az emberi jogoknak, és a francia forradalom, ez a vulkáni erő, mely megrázta a földet középpontjáig, soha sem töröltethetnek ki az emberek elméjéből. A mint az idő tovahalad, e korszakra is kétségenkívül mindinkább reá borul az éj sötéte; de ez éjben is látható lesz két alak: Washington és Napoleon; egyik egy sötét meteor; másik egy áldásteljes, szelid és soha le nem tűnő csillag. — Egy más amerikai név szintén fenmarad a történelemben: a mi Franklinunké; és azt a papir sárkányt, mely a villámot az égből lehozta, ott fogja repdesni látni a fellegek között a késő nemzedék akkor is, midőn a városra, melyben Franklin lakott, csak romjairól lehet majd ráismerni. Azonban van e korszakban még valami nagyobb is, mint az ő legnagyobb emberei;

ez egy új hatalom megjelenése a világon: a néptömeg megjelenése a színpadon, a melyen eddig csak kevésnek jutott szerep. E befolyásnak meg kell maradnia az idők végeig.— Mi van még a mi a jelent túléli? Meglehet sok van, a miről nekünk most még tudomásunk nincs. Egy korszak dicsősége gyakran el van önmagától rejtve. Meglehet, hogy napjainkban egy szó hangzott el, a melyre mi méltónak sem tartottuk figyelni, de a mely századokon át mind tisztábban és hangosabban hallhatóvá lesz. Lehetnek közöttünk csendben működők, a kiknek neve betölti egykor a földet. Talán a bölcsőkben oly reformátorok szunnyadoznak, kik az egyházat és világot mozgásba hozni, a történelemben egy új korszakot nyitni, az emberi lelket új reményre és új bátorságra gyújtani vannak hivatva.— Mi van még egyéb, a mi túléli jelen korszakunkat? Az a mivel a világ nem sokat gondol, de a mi mindnyájunkban él; értem a lelket, a halhatatlan szellemet. Minden korszak csak ennek fejleménye, s ez maga mindannyiánál nagyobb. Akár a jelen, akár a hajdankor nagyszerű mozgalmait tekintjük, nem kell azt gondolnunk, mintha mi semmik volnánk. Ismétlem, hogy mi mindazoknál nagyobbak vagyunk. Nekünk tul kell élni korszakunkat, hogy azt megértsük, s megítélhessük. — Eddig még sötétségben vagyunk! mily homály fedi e korszak vivmányait és kimenetelét! ki láthatja közülünk előre a jövőt, melybe a jelenkor szakad! A minden idők Atyjának kezeire bizom én ezt a jövőt, alázatos, de még is bátor és rendithetlen reménynyel. —
